

BLASKÓ ZSUZSA

Meddig maradjon otthon az anya? – A gyermekfejlődés szempontjai

Kutatási tapasztalatok és családpolitikai következtetések¹

A tanulmány a gyermekfejlődés nézőpontjából vizsgálja, hogy milyen hosszan célszerű az anyának otthon maradnia gyermekével annak születése után. Az idevágó szakirodalmat áttekintve a fizikai, kognitív és pszichoszociális fejlődés szempontjából vizsgáljuk, hogy melyik az az optimális időpont, amikor a kisgyermek számára az egyszemélyes (anyai) gondozást egyéb, jellemzően közösségi gondozással ajánlott felváltani. Az áttekintésből kiderül, hogy – bár minden gyermekre érvényes szabály természetesen nem létezik – bizonyos feltételek teljesülése esetén betöltött egy-másfél éves kor után a közösségi gondozásból adódó hátrányok kockázata fokozatosan csökkenni kezd, majd hároméves korra egyre inkább előnyökkel is lehet számolni. A feltételek azonban szigorúak: mindenki számára elérhető, magas színvonalú ellátó intézményekre, a család és a munka összeegyeztetését biztosító munkapiacra, és arra van szükség, hogy a munkavégzést választó anyák ne éljenek át büntudatot döntésük miatt. A záró részben a gyermekfejlődés szempontjából optimális családpolitikára – elsősorban a szülői szabadságok rendszerére – nézve fogalmazunk meg ajánlásokat.

A korai anyai munkavállalást, illetve az ezt elősegítő vagy éppen ellen-ösztönző társadalmpolitikai intézkedéseket többféle nézőpontból szokás és szükséges is vizsgálni. Az ugyanis, hogy egy társadalom milyen megoldás(oka)t részesít előnyben a kisgyermek elhelyezésénél, vagyis hogy a (zömében az anya által biztosított) otthoni gondozást vagy az intézményes gondozást támogatja-e inkább, számos és szerteágazó hatással bír mind a társadalom, mind az érintett egyének szintjén.

¹ Jelen írás korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseikért köszönettel tartozom Kapitány Balázsnak, Scharle Ágotának és Spéder Zsoltnak, valamint az Esély folyóirat szaklektorainak.

A kialakult gyakorlatnak lehetnek népesedési következményei, hiszen az anya számára rendelkezésre álló lehetőségek befolyásolhatják a gyermekvállalási hajlandóságot. Felvetődnek munkapiaci szempontok, mivel az anyák otthonmaradásával nagy tömegű munkaeőr vonul ki a munkapiacról, folytatólagos munkavégzésükkel pedig az átlagostól eltérő igényekkel rendelkező munkaeőr foglalkoztatása válik feladattá (rugalmas idejű, részidős munkavégzés). Vitathatatlanok az esélyegyenlőségi szempontok: a gyermekekkel való otthonmaradás hagyományosan a nők feladata volt ugyan, manapság viszont egyre hangsúlyosabban merül föl a férfiak szerepvállalásának igénye.

Nem elhanyagolhatóak végül a jóléti összefüggések sem: az, hogy az anya hosszabb vagy éppen rövidebb ideig tartó otthon maradása milyen hatást gyakorolt az ő saját jólétére, gyermeke jólétére vagy éppen a családjára. A továbbiakban ezek közül a gyermek-jólét kérdéseinek egy területével, a gyermekfejlődéssel foglalkozunk, érintve azonban az ezt erősen befolyásoló anyai jólét kérdéskörét is.² Célunk, hogy a külföldi szakirodalom felhasználásával, de a sajátos hazai körülményeket is figyelembe véve szempontokat nyújtsunk egy gyermekfejlődési szempontból optimális családtámogatási rendszer kialakításához.

Az első részben arra a kérdésre koncentrálnak, hogy milyen körülmények között okozhat problémákat a gyermekfejlődés szempontjából az, ha az anya a mai magyar gyakorlatban kialakult 3 éves életkori határnál korábban munkába áll. A gyermekfejlődés fogalmán belül különválasztjuk a fizikai, a kognitív és a pszichés fejlődés területét. A fellelhető szakirodalom alapján körbejárjuk, mennyiben alakulnak eltérően a gyermekfejlődés ezen aspektusai abban az esetben, ha az anya a korai munkába állást választja, illetve ha hosszán otthon marad a gyermekével. Bár a felhasználható irodalom túlnyomó része külföldről származik³, a sajátosan magyar szempontoknak, illetve az aktuális társadalompolitikai vitáknak megfelelően igyekszünk abból következtetéseket levonni: elsősorban a „feltétlenül szükséges-e a három otthon töltött év?” kérdésre keressük a választ minden egyes jóléti terület vizsgálatakor.

A tanulmány második része azoknak a körülményeknek a hazai alakulását tekinti át, amelyek – az első rész következtetései szerint – meghatározzák, hogy az anya munkába állása milyen hatással lesz a gyermek jólétére. Két ilyen körülményt vizsgálunk részletesen: az anyáknak a munkavállaláshoz kapcsolódó attitűdjeit, valamint a család és a munka összeegyeztetésének feltételeit. Mindkét körülmény fontos szerepet játszik abban, hogy végső soron milyen hatást gyakorol a gyermekre az

² A család jólétére gyakorolt hatások témája az anyai munkavállalás és a szegénység problematikájához vezet el. Ez meglehetősen összetett, és az itt alkalmazottól eltérő megközelítést igénylő vizsgálati irány lenne.

³ A külföldi vizsgálatokból nyerhető következtetések általánosíthatósága persze korlátozott. A vizsgált összefüggésben szerepet játszó társadalmi intézmények (női munkavállalás, gyermekintézmények, családtámogatások rendszere) országonként jelentős különbségeket mutatnak. Éppen ezért a más országokban publikált kutatási eredmények nagy óvatossággal kezelendők, és ha azokból közvetlen következtetést szándékozunk levonni a hazai gyakorlatra nézvést, azokra a kontroll alatt tartott tényezőkre kell szorítkoznunk, amelyek a hazával nagyfokú hasonlóságot mutatnak. Erről részletesen ld. Blaskó 2008.

anyja munkába állása, és ugyanakkor mindkét területen sajátos problémákkal kell ma Magyarországon szembenéznünk.

Végül a tanulmány befejező része a vizsgált szempontokból optimális családpolitika számára fogalmaz meg irányelveket – az első két fejezetben bemutatott kutatási eredményekre és hazai helyzetképre építve. Az általános elvek mellett felvillantunk olyan külföldi családpolitikai megoldásokat is, amelyek a jelenlegi magyar gyakorlatnál jobban segítenék a kisgyermek fejlődését.

1. Kutatási tapasztalatok az anyai munkavállalás és a gyermekfejlődés összefüggéseiről⁴

Az anya munkavállalásának, illetve ezzel párhuzamos a gyermek intézményben való elhelyezésének a gyermekfejlődésre gyakorolt (lehetséges) hatásait háromféle területen szokás vizsgálni: a fizikai-egészségügyi jólét, az értelmi (kognitív) fejlődés területén, valamint a pszicho-szociális fejlődésben. A következőkben ezeket vesszük sorra, minden esetben azt vizsgálva, hogy eltérően alakul-e a vajon a gyermek fejlődése az adott területen abban az esetben, ha – hosszabb-rövidebb ideig – otthon marad vele az anyja, illetve ha korán egyéb gondozási formát választanak a számára.⁵

1.1. Fizikai fejlődés, egészség

A korai időszak legmeghatározóbb tényezője a fizikai fejlődés szempontjából az anyatejes táplálás, melynek jótékony hatásai a gyermekegészségre ma már széles körben ismertek. Ide tartozik az immunrendszer erősítése, az allergia-kialakulás kockázatának csökkentése és az anyatej egyéb olyan kedvező tulajdonságai, amelyek révén számos létfontosságú tápanyag optimális bevitelét és felszívódását képes biztosítani a csecsemő számára. Ma Magyarországon is egyre inkább elfogadott a WHO ajánlása, amely a

⁴ Az ebben a fejezetben közöltek egy része a Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére, a Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet számára készült háttéranyagként az „1–3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése” c. tanulmányhoz. A munkát a X/9/2/04 „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia monitoringja és kapcsolódó feladatok támogatása c. 2008. évi fejezeti előirányzatból finanszírozták. A teljes tanulmány letölthető: <http://www.budapestintezet.hu>

⁵ Jellemző, hogy a témában végzett kutatások kifejezetten az anya szerepére koncentrálnak, és csak nagyon elvétve áll rendelkezésre információ azzal kapcsolatban, hogy az anyai neveléshez kötött hatások megjelennek-e akkor is, ha nem az anya, hanem az apa marad otthon a gyermekkel. Nyilvánvaló, hogy ez a hiányosság erősen korlátozza a nemi egyenlőség szempontjait is tekintetbe vevő következtetések levonását. Ugyanakkor érthető, hogy kevés a rendelkezésre álló információ a tárgyban, hiszen az egyre rugalmasabbá váló szabadság-megosztási lehetőségek ellenére a legtöbb országban túlnyomó részben ma is az anyák azok, akik számottevő időt töltenek otthon gyermekgondozással. Mindezek ellenére még visszatérünk a kérdésre, és társadalmpolitikai ajánlásaink között kitérünk az apa szerepvállalási lehetőségeire is.

csecsemő 6 hónapos koráig kizárólag anyatejes táplálást ír elő, majd lehetőleg a szoptatás folytatását legalább a gyermek 2 éves koráig.⁶ A szülés utáni első hat hónapban való visszatérés a munkába lényegében lehetlenné teszi a kizárólagos szoptatás biztosítását, de kutatások bizonyítják azt is, hogy az ennyire korai anyai munkavállalás általában együtt jár az anyatejes táplálás teljes, korai elhagyásával (pl. Roe és mások 1999). Más vizsgálatok szerint pedig a korai – 4 hónapon belüli – visszatérésre való készülés sokszor eleve arra ösztönzi az anyát, hogy el se kezdje szoptatni gyermekét (Hawkins és mások 2007). Csupán a szoptatás szempontjaiból kiindulva szakértők jellemzően 6 hónapos anyasági szabadság biztosítását tartanák követendőnek (pl. Galtry és Callister 2005).

Nem különíti el a szoptatás hatását, hanem az anya által otthon töltött idő általános egészségügyi következményire koncentrál egy gyakran idézett írásában Ruhm (2000). Ebben 16 európai ország 28 hetes és egyéves kor közötti gyermekeinek egészségügyi adatait vizsgálta meg az 1969 és 1994 közötti időszakban. Azt találta, hogy a szülői otthonlétet ez alatt az időszak alatt lehetővé tévő szülői szabadság számottevően csökkenti a kora-gyermekkorai halandóság kockázatát⁷. Ruhm eredményeit erősíti meg Tanaka (2005) tanulmánya is. Ebből ráadásul az is kiderül, hogy csakis a fizetett szabadság mutat összefüggést a gyermekhalandóság csökkenésével, a fizetetlennek nincsen ilyen hatása.

Az egyéves kor utáni ellátási formák gyermek-egészségügyi következményeiről a Budapesti longitudinális felvétel alapján Bass és munkatársai megállapítják, hogy „1 és 2 éves kor között a bölcsődében több betegséget kaptak el a gyermekek, mint otthoni körülmények között”, ám ez az eredmény egyéb tényezőkre nem kontrollált, és – mint azt a szerzők is jelzik – önmagában nem meglepő (Bass és mások 2007). Fontos, hogy a következtetés összhangban van többváltozós módszerekkel készített nemzetközi vizsgálatok eredményeivel is. Gordon és munkatársai (2007) például azt találják, hogy minél hosszabb időt tölt egy gyermek intézményes ellátásban 1 és 3 éves kora között, annál nagyobb valószínűséggel betegszik meg légúti fertőzésben. Megnő ezen kívül a fület érő fertőzések kockázata is – ám ez kifejezetten csak az 1 és 2 éves koruk között intézményben lévő gyerekek esetében.

Gordon és munkatársai hangsúlyozzák, hogy ezek a típusú fertőző betegségek hosszú távú egészségi és fejlődési következményekkel járhatnak – olyan kutatásról nem tudunk azonban, amely közvetlenül vizsgálná az intézményes elhelyezés és a hosszú távú egészségi hatások összefüggését. Mint ahogy olyan vizsgálatról sincs tudomásunk, amely azt vizsgálná, hogy a későbbi közösségbe kerüléssel megerősödik-e vajon az immunrendszer annyira, hogy csökkenjen a megfertőződés kockázata, illetve, hogy az elkapott betegségek könnyebb lefolyásúak legyenek az ilyen gyermekeknél.

Ezzel a várakozással ellentétes előjelű eredményre jut viszont egy amerikai kutatás, amely arról számol be, hogy minél korábban kerül a gyermek közösségbe és – ennek következtében – minél korábban kezd immunrendszere a sorozatos fertőzések következtében megerősödni,

⁶ <http://www.who.int/topics/breastfeeding/en>

⁷ Lásd még erről Benedek 2007.

annál kisebb valószínűséggel lesz allergiára hajlamos a későbbiekben. Az erős immunrendszer ugyanis hatékony védelmet jelent az allergia ellen. Az összefüggés azonban csak kisebb (egy-gyermekes) családokban volt kimutatható, nagyobbakban nem (Krämer és mások 1999).

Végül egy érdekes kutatásban angol szerzők összefüggést találtak az anya korai munkavállalása és a gyermekkori túlsúlyosság között (Hawkins és mások 2008). Minél magasabb óraszámban dolgozott egy édesanya a vizsgálatot megelőző időszakban, annál nagyobb valószínűséggel volt gyermeke elhízott 3 éves korában. Az összefüggés a szegényebb családokban nem, csak magasabb jövedelmi szinteken jelentkezett, és feltehetőleg azzal magyarázható, hogy az anyák jobban tudják kontrollálni gyermekük táplálkozását, jobban oda tudnak figyelni arra, hogy egészségesen étkezzenek, ha maguk vannak velük otthon.

1.2. Értelmi fejlődés

Az első három életév eseményei kulcsfontosságúak a gyermek szellemi fejlődésének alakulása szempontjából. Az anyai gondoskodás elsőbrendűségét hirdető feltételezésekkel szemben álló felfogások szerint a képzett pedagógusok és a kortárs csoport stimuláló hatása éppen hogy kedvezőbb környezetet teremt a kisgyermek kognitív fejlődéséhez. Az egyetlen témába vágó hazai elemzés (Bass és mások 2007) azt mutatta ki, hogy „*az intellektuális fejlődés, illetve az iskolai teljesítmények tekintetében a bölcsődében, illetve a nagyszülőknél elhelyezett gyermekek jelentősen jobb eredményeket produkálnak, mint azok, akiket édesanyjuk nevelt 1 éves korukban*”. E vizsgálat alapján azonban nem lehet megállapítani, hogy ez az összefüggés nem annak tulajdonítható-e, hogy elsősorban az iskolázott szülők gyermekei kerülnek bölcsődébe.⁸ Így aztán külföldi – elsősorban amerikai – kutatásokhoz kell fordulnunk annak megállapítására, hogy vajon az anya személyes gondoskodása, vagy pedig egyéb gyermekellátási forma szolgálja jobban a 0–3 éves korosztály fejlődését ezen a téren.

Az idevágó kutatási eredmények korántsem egységesek: egyaránt találunk közöttük olyanokat, amelyek nem mutatnak ki összefüggést az anya korai munkavállalása és a gyermek kognitív fejlődése között, olyanokat, amelyek pozitív, és olyanokat is, amelyek negatív hatást találnak. Az első életévre vonatkozóan még viszonylag egybecsengenek a tapasztalatok: bár egyes vizsgálatok nem mutattak ki hatást (pl. Alwin és Thornton 1984; Mott 1991; – idézi Baum 2004), a legtöbb szerző legalább enyhén negatív tendenciákat tapasztal a gyermek fejlődésében, ha édesanyja az első életév során munkát vállal. Így például 3–4 éves gyerekek szókincsében (Peabody Picture Vocabulary Test) mutat ki lemaradást Blau és Grossberg (1992). Bár az anya keresetével elért jövedelem-növekménynek van egy enyhén kompenzáló hatása, ez a vizsgálat szerint nem írja fölül a negatív következményeket. Han és munkatársai (2001) több kompetencia területén is kis mértékű, de statisztikailag szignifikáns negatív hatást mértek 7–8 éves gyermekeket vizsgálva azokban az esetekben, amikor az

⁸ A számításokat a szerzők egy csupán mintegy 100 fős almintán végezték egyszerű átlagszámítással.

anya az első életévben munkába állt. Az összefüggést azonban csak fehéreknel tudták kimutatni, fekete bőrű gyermekeknel nem.

Ezeket a következtetéseket tovább pontosították Waldfogelnek és munkatársainak eredményei (2002). Ők is egyértelmű hátrányokat találtak matematika és szövegértés terén azoknál a 3, 5 és 8 éves gyermekeknel, akiknek az édesanyja dolgozott egyéves koruk előtt. Az ő vizsgálataukból ráadásul az is kiderült, hogy minél nagyobb óraszámiban dolgozott az anya, annál erősebbek voltak ezek a tendenciák. Az, hogy milyen mértékű fejlődésbeli lemaradásra kell számítani ezekben az esetekben, nem független a gyermekelhelyezés módjától. Kevesebb negatív hatást találtak akkor, ha rokon vigyázott a gyerekekre, valamivel többet, ha az apa gondozta, vagy intézménybe adták, míg a legtöbbet akkor, ha nem rokon, hanem baby-sitter vigyázott rá. 7-8 éves korban már csak az apai és a nem-rokon felügyelő hatása maradt meg. Fontos még, hogy Waldfogelék eredménye szerint legerősebb negatív hatások éppen a legalacsonyabb jövedelmű családokban jelentkeztek. Ezt magyarázhatja, hogy ezekben a családokban a nők rosszabb körülmények között dolgoznak (monoton munkát végeznek, merev időbeosztással küzdenek, nincs terük az önállóságra stb.), és ez hat vissza negatívan a gyermekükkel való kapcsolataikra. A másik lehetőség, hogy a szegényebb családok gyermekei alacsonyabb színvonalú ellátásban részesülnek – vagy azért, mert gyengébb minőségű bölcsődékhez férnek hozzá, vagy mert például a munkanélküli apa vigyáz rájuk. Ezzel egybecsengenek egyébként Greenstein (1995) következtetései is, amelyek szerint nem állja meg a helyét az a feltételezés, hogy éppen a jó helyzetű családok gyermekei veszítenének a legtöbbet azzal, ha nem az anyjuk vigyáz rájuk: valójában az ő szocializációs előnyeiket nem csökkenti különösképpen az intézményes ellátás sem.

Ami az első életév után történő munkába állást illeti, annak következményeként több kutató kifejezetten kedvező hatásokat mutatott ki a gyermek szellemi fejlődésében. Blau és Grossberg (1992) szerint például 3-4 éves korukra társaik előtt járnak szókincs-fejlődésben azok a kisgyermekek, akiknek az anyja életük második vagy harmadik évében már dolgozott. Ez a pozitív hatás szinte teljes egészében a családi jövedelem-növekedésnek, és az abból adódó kedvezőbb otthoni körülményeknek tudható be. Waldfogel és munkatársai (2002) az általuk vizsgált öt dimenzió közül kettőben találtak kedvező hatást akkor, amikor az anya a gyermek második vagy harmadik életévében munkát vállalt, míg a másik három esetben nem találtak összefüggést. Az előnyök a 3-4 éves korban mért szókincsben és a 7-8 éves szövegértésben mutatkoztak.

Azok a vizsgálatok, amelyek nem tesznek különbséget aszerint, hogy a gyermek hány éves korában kezdett az anya dolgozni, vegyes eredményekre jutnak. Vandell és Corasaniti (1990 – idézi Baum 2004) szerint hátrányok mutatkoznak a 8 éves kori teljesítményben akkor, ha az anya 30 óránál többet dolgozik hetente a gyermek 3 éves kora előtt. Hanushek (1992 – idézi Baum 2004) szerint ugyanakkor sem a munkavégzés tényének, sem a ledolgozott munkaórák számának nincsen kimutatható hatása a gyermek iskolai osztályzataira a 2. és a 6. osztály között. Áttekintve a téma szerteágazó szakirodalmát, Belsky (2006) arra a következtetésre jut, hogy abban az esetben, ha jó minőségű, lehetőleg intézményes ellátásban

részesül a gyermek, összességében kisebb mértékű kedvező hatásokra lehet számítani értelmi, különösen nyelvi fejlődése terén.

Az „átlagos” népességgel foglalkozó kutatások eredményeit lényeges pontokon egészítik ki azok a vizsgálatok, amelyek célzottan a hátrányos társadalmi helyzetű gyermekek intézményes ellátásának következményeivel foglalkoznak. Alacsony jövedelmű családokat vizsgálva például Vandell és Ramanan (1992 – idézi Baum 2004) azt találja, hogy a korai munkavállalásnak ilyen esetekben pozitív hatása van a 2. osztályban mért matematikai készségekre, ám negatív az olvasási-szövegértésre. Dearing és munkatársai (2009) viszont egyértelműen pozitív következtetésekre jutnak: azt találják, hogy alacsony jövedelmű családból származó gyerekek kognitív (matematikai és olvasási) területen mutatkozó iskolai hátrányait kompenzálhatja, ha jó minőségű intézményes ellátásban részesülnek életük első 6–54 hónapjában. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy a korábban bemutatott összefüggés, miszerint a hátrányos helyzetű gyermekek számára fokozottan káros lehet, ha az anyjuk korán munkába áll, csak akkor igaz, ha ilyenkor nem kifejezetten jó minőségű, szakszerű ellátásban részesül a gyermek. Sajnos ez a helyzet: az alacsonyan iskolázott, alacsony jövedelmű, vagy éppen hátrányos helyzetű településen élő szülők gyermekei nem jutnak hozzá a megfelelő színvonalú gyermekgondozáshoz.

Még egyértelműbb hátrány-kompenzáló hatások kapcsolódnak azokhoz a célzott esélykiegyenlítő programokhoz, amelyeket rossz szociális helyzetű kisgyermekek korai fejlesztésére és családjaik támogatására hoztak létre. Ilyenek például az Abecedarian, a CARE, a Milwaukee és az Early Head Start projektek Amerikában, vagy a Sure Start program Nagy-Britanniában. Bár ezeknek fontos jellemzője, hogy az intézményes gyermekgondozás mellett egyéb támogatásokat (családlátogatások, nevelési és egyéb tanácsadás vagy képzés, orvosi segítség...) is nyújtanak a szülőknek, a vizsgálatok többsége azt jelzi, hogy magas szakmai színvonal és jó szervezethezesség mellett maga a korai intézményes gondozás is jelentős szerepet játszhat a társadalmi hátrányok leküzdésében. A vizsgálatok szerint ezek a programok ráadásul nem egy esetben számottevő, hosszú távú eredményekkel is jártak (ld. erről pl. Melhuish 2004, magyar nyelven pedig Surányi és Danis 2010).

1.3. Pszicho-szociális fejlődés⁹

Eredetileg a pszichológiában meghonosodott kötődéelmélet (Bowlby 1969) hívta életre azt a kutatási áramlatot, amely a korai anyai munkavállalásnak – és így a folyamatos anyai jelenlétől való korai elszakadásnak – a gyermek viselkedésére, lelki és érzelmi fejlődésére gyakorolt hatásaival foglalkozik. Bár a nemzetközi szakirodalomban a téma máig nagy figyelmet kap, idevágó hazai kutatásként megint csupán a budapesti

⁹ Az anyai munkavállalásnak a gyermek pszicho-szociális fejlődésére gyakorolt hatásaira vonatkozó vizsgálati eredményeket máshol (Blaskó 2008) már részletesen bemutatam. Ezen a helyen – a teljesség kedvéért – rövid összefoglalását adom korábbi következtetésemnek, valamint néhány újabb vizsgálati eredménnyel egészítem ki az ott leírtakat.

longitudinális vizsgálat említhető. Ennek (eddig közölt eredményei) sem engednek meg azonban nagyon határozott következtetéseket a tárgyban. A kutatás alapján Bass László és munkatársai azt állapítják meg, hogy a magatartászavarok és a később deviáns viselkedésformák előfordulása jóval gyakoribb az egyéves korokban bölcsődébe járók körében, mint a többiek körében (Bass és mások 2007). Az alacsony elemszám, az adatok feldolgozottságának alacsony foka azonban ismét csak erősen korlátozza az eredmények általánosíthatóságát és összetettebb következtetések levonását.

Külföldi vizsgálatok szerint az anya munkavállalása *önmagában* nincsen negatív hatással a gyermek pszicho-szociális fejlődésére. Meghatározható azonban néhány kulcstényező, amely döntően befolyásolhatja a következményeket. Ilyen *a gyermek életkora* az anya munkába állásakor, *az anya munkavállalásának körülményei*, valamint az igénybe vett alternatív *gyermekgondozási forma minősége*.

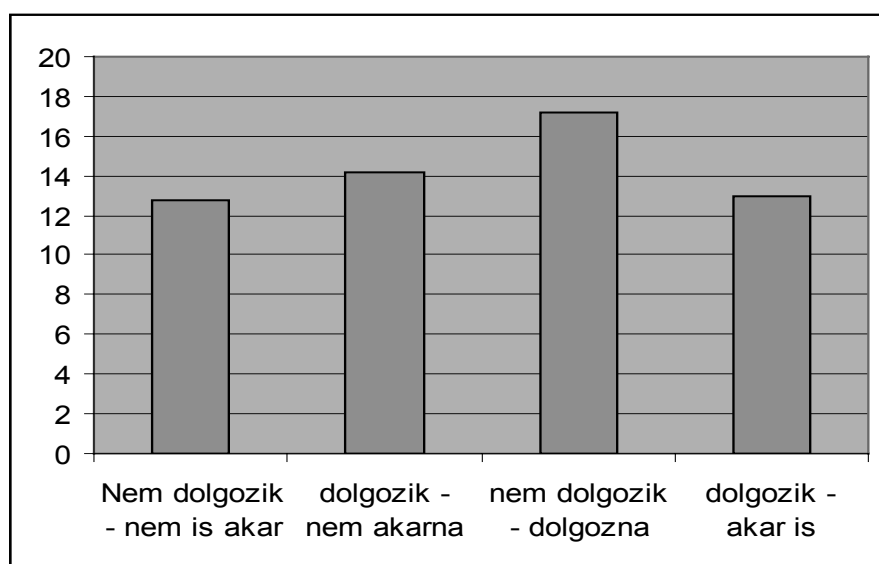
A gyermek legelső életévében való munkavállalást több vizsgálat is egyértelműen károsnak találta a gyermek lelki fejlődése szempontjából. Az is világosan látszik, hogy minél korábban áll munkába az anya az első éven belül, annál számosabbak lehetnek a káros következmények. A lehetséges káros hatások a következő területeken voltak kimutathatók: problémás viselkedés az iskolás kor előtti időszakban (Howes 1990), 10 éves kor tájékán megfigyelt zavarok különféle érzelmi és társas viselkedési területeken (Vandell és Corasaniti 1990), ún. externalizálási problémák 7-8 évesen (Han és mások 2001), 8-9 éves korban mérhető fokozott „acting out” viselkedés, csökkent frusztráció-tolerancia, valamint (a kortársak értékelése szerint) fokozott verekedési hajlam és durva, rosszindulatú viselkedés (Youngblade 2003). Az eredmények több esetben azt jelzik, hogy a negatív hatások nem rövid időn belül az anya munkába állása után, hanem csak több évvel késleltetve jelennek meg.

Az egyéves kor utáni munkavállalás hatásairól erősen aggregált képünk van, mivel a külföldi szerzők többsége (nem utolsósorban a szülői szabadságok rövidsége miatt) csupán arra tesz kísérletet, hogy az első életévet a többitől elválassa. Mindenesetre az első év utáni munkavállalás esetén a szerzők egy része egyáltalán nem talál negatív hatást, vagy csak a vizsgált jellemzők egy részében talál ilyet (pl. Nomaguchi 2006). Az azonban nem jellemző, hogy kifejezetten előnyökről számolnának be. A negatív hatást kimutató elemzések közé tartozik Belsky és Eggebeen tanulmánya (1991). Eszerint például nincsen kimutatható különbség az első és a második életévben zajló munkavállalás káros következményei között – mindkét esetben sérülhet az alkalmazkodó viselkedésre való készség (behaviorial adjustment). Egy kanadai vizsgálatban (Nomaguchi 2006) pedig azt mutatta meg, hogy azok a gyerekek, akiknek az édesanyja már 2 éves korukban dolgozott, 4 éves korukra agresszívabbnak mutatkoztak másoknál.

A gyermek életkora mellett lényeges tényező az is, hogy milyen – objektív és szubjektív – körülmények között áll az anya munkába. Kulcsfontosságú ugyanis, hogy milyen hatással van a munkavégzés az anya saját jólétére – az ugyanis kihat a gyermekével szemben gyakorolt viselkedésére, és azon keresztül a gyermek fejlődésére is. Azok a kutatások, amelyek kifejezetten csak kisgyermekes, (házas) nőkre terjednek ki, azt

jelzik, hogy a munkavállalás önmagában nem függ össze egyértelműen az egyéni boldogsággal (Hoffman 1989). Az elemzések különféle „közvetítő hatások” befolyásoló szerepét tárták fel. Ide tartoznak az anya munkavállalásának mindazon körülményei, munkavégzés során szerzett tapasztalatai, amelyek potenciálisan stresszt, feszültséget okoznak. Ilyenkor nem „csupán” az anya jóléte csökken, de áttételesen a gyermeké is. A stressz ugyanis károsan befolyásolja az anyák nevelői magatartását – türelmetlenné, figyelmetlenné teszi őket gyermekükkel szemben. Ez pedig végső soron viselkedési problémákhoz vezethet a gyermekeknél (Perry-Jenkins és mások 2000).

1. ábra. Szerepkonfliktus és depresszió. Vizsgálat feleségek körében, USA 1983 (regressziós együtthatók)

Forrás: Ross és mások 1983. 817. o.

Mi okozhat ilyen fokozott stresszt, elégedetlenséget a dolgozó anyák számára? Az egyik alapvető feszültségforrás az anyák által átélt *szerepfeszültség* lehet. Szerepfeszültség akkor állhat elő, ha az anyának szándékai, preferenciái ellenére kell dolgoznia – például anyagi kényszerből –, miközben erős meggyőződése, hogy emiatt anyai feladatait nem tudja megfelelően ellátni. Ilyen esetben az átélt szerepkonfliktus feszültséghez, stresszhez, akár depresszióhoz vezethet. Feleségeket vizsgálva Amerikában Ross és munkatársai (1983), a négy lehetséges szituáció közül (szeretne dolgozni és dolgozik; szeretne dolgozni, de nem dolgozik; nem szeretne dolgozni és dolgozik; nem szeretne dolgozni és nem dolgozik) az első variáns esetében mérték a legalacsonyabb szintű kimerültséget, míg a legmagasabbat azoknál, akik nem dolgoztak, pedig szerettek volna.

Közepes érték azoknál a dolgozó anyáknál mutatkozott, akik szívesebben maradtak volna otthon (Ross és mások 1983).¹⁰

Bár az erre vonatkozó vizsgálatok jórészt idősebb gyermekek melletti munkavállalást néztek, az anya által átélt szerepfeszültségnek a gyermekfejlődésre gyakorolt negatív hatásait több kismintás vizsgálat is kimutatta. Egy 1988-as tanulmányban Barling és társai 185, ötödik-hatodik osztályos általános iskolás gyermeket vizsgálva azt mutatják ki, hogy akiknek édesanyjánál szerepkonfliktus lép fel, azok szignifikánsan kevésbé figyelmesek, továbbá éretlenebbek a többiekénél (Barling és mások 1988). Ezek a problémák azoknál a gyermekeknél is fennálltak, akiknek dolgozott az édesanyja, bár nem szeretett volna, és azoknál is, akiknek az édesanyja vágyai ellenére nem dolgozhatott. Egy másik munkában MacEwen és Barling (1991) közvetlenül azzal a folyamattal foglalkozik, amelyen keresztül a szerepzavar kihat a szülői, majd pedig a gyermek viselkedésére is. Modelljük szerint a szerepzavar és a munkával való elégedetlenség negatívan befolyásolja az anya hangulatát (stresszt idéznek elő), illetve kognitív nehézségeket is okoznak. 147 anyát és 16 évesnél fiatalabb gyermekeiket vizsgálva azt találták, hogy a munkapiaci szerepvállalásukkal elégedetlen anyák kognitív nehézségekkel küzdöttek, és gyakori volt körükben a rossz hangulat is. Az eredmények szerint elsősorban ez utóbbi az, ami nemcsak közvetetten (az anya nevelés során tanúsított viselkedése révén), hanem közvetlenül is negatívan befolyásolta a gyermekek magatartását.

Munkához kapcsolódó stresszt persze nem csak szerepzavar, hanem számos egyéb körülmény – köztük is első helyen a család és a munka összeegyeztetésének nehézségei – is okozhatnak (Menaghan és Parcel 1990). MacDermind és Williams (1997) bankok női alkalmazottai körében azt találták, hogy több viselkedési problémáról számoltak be gyermekükkel kapcsolatban azok a nők, akik úgy érezték, nem megfelelően zajlik a munka irányítása a munkahelyükön, és hogy nehézséget okoz számukra a munka és a család összeegyeztetése. Repetti és Wood (1997) a munkahelyi stressz rövid távú hatásai között írják le, hogy *„...mind saját beszámolójuk, mind pedig független szakértők megfigyelése szerint az anyák zárkózottabban viselkednek iskolás kor alatti gyermekeikkel azokon a napokon, amikor különösen sok a munkájuk, vagy amikor valamilyen konfliktust élnek át a munkahelyükön”*. A munkahelyi stressz káros hatása erősen függ a családi és munkahelyi körülményektől, valamint az egyén személyiségétől is. Az elvégzett munka mennyisége, a munkaidő rugalmassága, a családméret, a gyermekek száma, az anyának a munka iránti elkötelezettsége, a foglalkozás presztízse és a partner támogatása csupa olyan tényező, amely erősen meghatározza, hogy valaki mennyire van kitéve a stressz hatásainak (Perry-Jenkins és mások 2000).

Szintén család–munka összeegyeztetési problémát vizsgált Joshi és Bogen (2007). Ők „szokásos” (jellemzően reggel 8 és este 6 között) és „nem szokásos” (bármely egyéb) munkarendben dolgozó, alacsony jöve-

¹⁰ Az anyai szerepzavarral foglalkozó szakirodalmat áttekintve Perry-Jenkins és munkatársai (2000) felhívják a figyelmet arra, hogy e kutatások logikája rendszerint kizárja a fordított oksági viszony lehetőségét. Vagyis felvethető, hogy valóban az anyai szerepzavar vezet a gyermek kritikus viselkedéséhez, nem pedig megfordítva.

delmű anyák 2-4 éves gyermekeit hasonlítják össze egymással. Eredményeik szerint a rendhagyó munkarendben dolgozók gyermekei körében szignifikánsan gyakoribbak mind az internalizálási, mind pedig az externalizálási zavarok, valamint hajlamosak antiszociális viselkedésre is. Ezekért a negatív hatásokért úgy tűnik, részben a szokásostól eltérő időbeosztásból eredő anyai stresszt, feszültségérzetet lehet felelőssé tenni.

Ismét csak az alacsony jövedelmű csoportokban erősíti a munkába állás káros hatásait az, ha az anya nem kellően komplex, intellektuálisan semmiféle kihívást nem jelentő munkát végez – még az idősebb, 3-6 éves korosztályba tartozó gyermekek esetén is. Parcel és Menaghan (2007) kimutatják, hogy az otthoni környezeten (amely a gyermekek jólétének fontos meghatározója) erősen érződik, ha az anyák csak egyszerű, rutin-feladatokat tartalmazó munkakörben tudnak elhelyezkedni. Viselkedési zavarokhoz vezet a gyerekeknél az anya munkájának alacsony szintű komplexitása, még akkor is, ha egyébként az anya idősebb vagy iskolázott. Mindkét jelenség arra utal, hogy az anya inkongruens státusa, illetve meg nem valósult várákozásai azok, amelyek ártalmasak lehetnek a gyermek pszichés fejlődésére. Az alacsony komplexitású, monoton, rutin feladatokat ellátó anyák számára a túlórák vállalása, a hosszú – 40 órát meghaladó – munkaidő szintén ártalmas lehet: az ilyen állásokban dolgozó anyák gyermekei inkább mutatnak viselkedési zavarokat akkor, ha magas (40 órát meghaladó) óraszámokban dolgozik az anya, mint egyébként (Parcel és Menaghan 1994).

A gyermek életkora és az anya munkabeli tapasztalatai mellett a harmadik alapvető tényező az alternatív (nem az anya által biztosított) minősége, az ott nyújtott ellátás színvonala. A rossz minőségű ellátás kifejezetten fokozza a viselkedési zavarok megjelenésének kockázatát – különösen, ha egyéb hátrányos körülményekkel, például korai elhelyezéssel párosul. Egy nagyszabású amerikai vizsgálatsorozat eredményeit összefoglalva Ramey úgy fogalmaz: „...a rossz minőségű gyermekellátás káros. Ezzel szemben a magas színvonalú ellátásnak lehetnek pozitív hatásai.” (2005)

A jobb minőségű ellátásban részesülő gyermekek jellemzően együttműködőbbé és érzelmileg kiegyensúlyozottabbá válnak, mint kevésbé jó körülmények között elhelyezett társaik (ld. pl. Belsky 1984). Az sajnos többnyire nem derül ki a témába vágó a vizsgálatokból, hogy miként alakul egymáshoz képest a négy nagy csoport: a nagy intézményekben (bölcsődékben), a családi napközi-szerű ellátó helyeken, az informális segítséggel, illetve az otthonukban, édesanyjuk által ellátott gyermekek fejlődése (Belsky 1990). Szintén Belsky hangsúlyozza azonban újabb vizsgálati eredményekre támaszkodva azt is, hogy a legjobb minőségű intézmény sem ellensúlyozhatja a nagy óraszámokban történő intézményes ellátás negatív hatásait. Minél több időt tölt ugyanis el egy héten egy gyermek intézményben, annál nagyobb a viselkedési zavarok megjelenésének veszélye (Belsky 2006).

2. Hazai feltételek

Az eddigiekből világossá válhatott, hogy nincsen egyetlen, jól meghatározható időtartam, amit az anyának otthon kell töltenie ahhoz, hogy gyermekének fejlődése optimálisan alakuljon. Eltérőek lehetnek először is az igények a gyermekfejlődés különféle dimenzióiban (különösen a pszichés és a kognitív fejlődés terén szokás trade-off hatásról beszélni), de számos külső körülmény is meghatározza azt, hogy milyen következményekkel jár az anya munkába állása. Ezek közül a legfontosabbak az alternatív ellátás (bölcsőde, egyéb gondozási forma) színvonala, valamint az anya munkakörülményei és munkához való viszonya.

Írásunkban – bár feltétlenül hangsúlyozni szeretnénk annak fontosságát – a gyermekintézmények minőségének kérdésével nem, hanem csak az anya munkakörülményeinek és munkához való viszonyával foglalkozunk.¹¹ Arra törekszünk, hogy a rendelkezésre álló magyarországi kutatási eredmények alapján megállapítsuk, hogy a jelenlegi hazai viszonyok között milyen gyermekfejlődési hatásokkal lehet számolni a több évtizede elterjedt gyakorlatnál korábbi, vagyis a gyermek hároméves kora előtt történő anyai munkavállalás esetén. Két körülményt emelünk ki, amelyek – az anya jólétén keresztül – a gyermekfejlődést erősen meghatározhatják: az anyai szerepzavar kérdését, valamint a család és a munka összeegyeztetésének problémáját. Nemzetközi összehasonlításban a hazai viszonyok mindkét területen sajátosnak mondhatók, és feltétlenül figyelmet érdemelnek akkor, amikor a szülői szabadságok kérdése van napirenden.

2.1. Anyai attitűdök, anyai szerepzavar

Korábban láttuk, hogy szerepzavart és feszültséget, depressziót okoz az anyánál az, ha vágyai – szeretne-e dolgozni vagy sem – nem esnek egybe a realitásokkal, vagyis azzal, hogy dolgozik-e vagy sem. Ahogy az 1. ábrából látható volt, problémát okoz az is, ha dolgoznia kell, pedig nem szeretne, és még inkább az, ha nem dolgozik, pedig vágyik rá. Kérdés, hogy a magyar kisgyerekes anyákat mennyire jellemzi ma a két helyzet, illetve, hogy hogyan alakulna a kép, ha a mainál korábban állnának (kényszerből?) munkába.

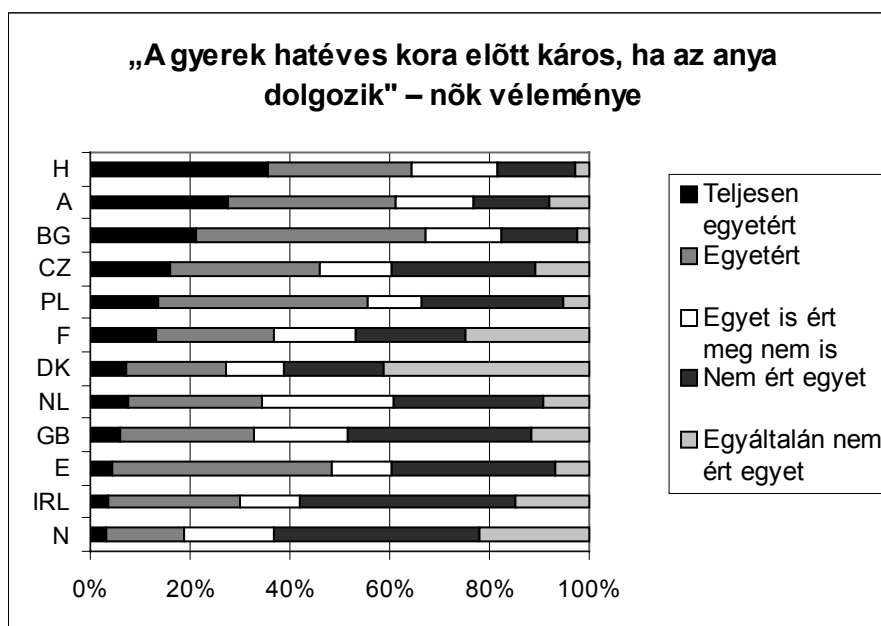
A hazai gyes-gyed rendszer nyomán több évtizede kialakult gyakorlatot – az anyák átlagosan 4.7 évig maradnak otthon egymás után születő gyermekeikkel (Köllő-Bálint 2007) –, valamint az ettől valószínűleg nem függetlenül erősen tradicionálissá vált társadalmi attitűdöket tekintve

¹¹ Az intézményminőség kérdését és a kapcsolódó gyermekfejlődési hatásokat a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva részletesen áttekinti Surányi és Danis (2010). Sajnálatosan kevés azonban a témában a hazai kutatási tapasztalat: igen nagy szükség volna pedig egy alapos, a hazai bölcsőde-viszonyokat részleteiben feltáró elemzésre, amely nem csupán a mennyiségi, hanem a minőségi kérdésekre is választ ad. Szintén fontos lenne információkat gyűjteni az egyéb gyermekgondozási formák (családi napközi, nagyszülői és egyéb informális gondozás) hazai működéséről és vizsgálni azok minőségét, gyermekfejlődésre gyakorolt hatásait.

először mindenképpen a „dolgoznia kell, bár nem akar” típusú szerepválar veszélyére kell felhívni a figyelmet. A társadalom egészét tekintve vizsgálatok sora mutatja, hogy a magyar társadalom nemi szerep-felfogása erősen konzervatív. Különösen erősek a hagyományos gondolkodásmód elemei akkor, ha kisgyermekes anyákról van szó. Velük kapcsolatban széles körű a meggyőződés, hogy lehetőség szerint a gyermekük mellett van a helyük, hogy családjukat a munkahelyi feladataik elé kell, hogy helyezzék. Ezek a vonások már több évtizede jól kimutathatók a magyar közvéleményben (pl. Tóth 1995, Pongráczné 2001; Pongráczné és S. Molnár 1994; Blaskó 2005, 2006).

Egy 2002-es adatfelvétel szerint például (Blaskó 2006) a nők 65 százaléka (a férfiak 66 százaléka) egyetért, vagy teljesen egyetért azzal, hogy „a gyermek hatéves kora előtt káros, ha az anya dolgozik”. Összehasonlításképpen a 2. ábra bemutat néhány más európai országban mért vélemény-megoszlást is. Jól látszik, hogy a magyar nők nem csak hogy az élbolyba tartoznak az egyetértők vagy teljesen egyetértők együttes arányát tekintve (Ausztria és Bulgária társaságában), hanem kifejezetten a legkonzervatívabbnak mutatkoznak, ha a teljesen egyetértők arányát nézzük. Figyelemre méltó, hogy a nálunk mért 36 százalékos teljesen egyetértő tábor nagysága például Norvégiában 3, Írországban 4, Hollandiában 8, de Csehországban is csak 16 százalékos.

2. ábra „A gyermek hatéves kora előtt káros, ha az anya dolgozik” – Női válaszadók véleményének megoszlása néhány európai országban

Forrás: ISSP 2002. Saját számítások

MŰHELY

Az alapvetően tradicionális, „az anyának otthon a helye” felfogást tükröző közhangulat még akkor is szerepfeszültséget okozhat a dolgozó anyákban, ha egyébként ők maguk személy szerint nincsenek is teljesen meggyőződve ennek a felfogásnak a helyességéről, hanem azt „csupán” társadalmi elvárásként érzékelik. Ennél azonban úgy tűnik, többről van szó, és az otthonmaradás igénye nem egyértelműen kívülről érkező kényszer a legtöbb anya számára. Azok a vizsgálatok ugyanis, amelyek legalább korlátozott lehetőségeket adnak az anyák véleményének elkülönítésére, nem jelzik, hogy az ő véleményük számottevően eltérne a közfelfogástól.¹² Mindenesetre a már idézett ISSP kutatásban például nem lehetett kimutatni összefüggést aközött, hogy van-e valakinek gyermeke, vagyis megtapasztalta-e valaha is a kisgyermekes létet, és hogy mit gondol az anyai szerepről (Blaskó 2005).

A KSH NKI „Életünk fordulópontjai” című vizsgálatának 2004–2005-ös felvételében mód nyílik arra, hogy a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő szülők véleményét a felnőtt lakosság többi részével összevessük. Elemzésünkben azzal az állítással való egyetértést vizsgáltuk a 45 évesnél fiatalabb nők különböző csoportjaiban, hogy „Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni”. E tekintetben a kisgyerekek, vagyis a leginkább érintettek még konzervatívabbnak is bizonyultak a gyermekteleneknél. A kisgyermekesek közül ugyanis 68 százalék, míg a gyermektelen nők közül csupán 60 százalék ért teljesen egyet ezzel a kijelentéssel.

1. táblázat „Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni” – az állítással való egyetértés mértéke a 45 évesnél fiatalabb, párkapcsolatban élő nők csoportjaiban, a legkisebb gyermek életkora szerint. Százalékos megoszlások

	1 – Egyáltalán nem ért egyet	2	3	4	5 – Teljesen egyetért	Összesen (%)	Összesen (N)
Kisgyermekes nő	4	5	8	15	68	100	458
Nő idősebb gyermekkel	4	2	6	11	76	100	1209
Gyermektelen nő	6	5	9	18	60	100	380
Együtt	5	4	7	13	71	100	2047

Forrás: Életünk fordulópontjai, KSH NKI 2004–2005

Lineáris regresszió segítségével azt is megvizsgáltuk, hogy mennyiben tehető felelőssé a különböző nőcsoportok között tapasztalható vélemény-

¹² Azt azonban nem tudhatjuk, hogy milyen mértékben beépült értékekről van szó, illetve, hogy mennyire a társadalmi nyomásnak való megfelelés igénye alakítja az anyák válaszait.

különbségért az, hogy az egyes csoportok eltérnek egymástól több társadalmi-demográfiai jegyük tekintetében is. Kiderült, hogy azt, hogy egy nő mit gondol a kisgyermek ellátásáról, elsősorban iskolai végzettsége határozza meg: minél rövidebb idegi járt valaki iskolába, annál inkább meg van arról győződve, hogy az anyának a kisgyermek mellett van a helye. Hasonlóan fontos még a lakóhely is: bár Budapest és a megyei jogú városok között nincsen különbség, az egyéb városokban, illetve a községekben élő nők fokozott mértékben gondolkodnak konzervatívan a kérdéstről. Ezekre a tényezőkre kontrollálva a nő életkora nem játszik szerepet a vélemény alakulásában, illetve nincs szisztematikus hatása annak sem, hogy mennyit keres a partner.

A nevelt gyermekek hatása azonban érdekesen alakul: a 3 évesnél idősebb gyermeket nevelő nők a gyermekteleneknél és a kisgyermekeseknél is jobban meg vannak arról győződve, hogy az anyának nem szabad dolgoznia, amíg gyermeke nem éri el a hároméves kort. A kisgyermek nevelő nők véleménye viszont nem mutat semmiféle sajátosságot, amit ne tudnánk társadalmi és demográfiai jellemzőikkel magyarázni: ők összességében a gyermektelen nőkhöz nagyon hasonlóan vélekednek az anya korai munkavállalásának kérdéséről.

Az eddig bemutatott véleménymegoszlásokból is kiderülhetett azonban, hogy ha csak egy szűk kisebbség nyilvánítja is ki az anyák közül, hogy nem idegenkedik a munkavállalástól a gyermek hároméves kora előtt, azért mégiscsak létező kisebbségről van szó. Az ő esetükben azzal kell számolni, hogy éppen a jelenlegi, az otthonmaradást ösztönző, a munkapiacra való visszatérést nem támogató rendszer okoz bennük elégedetlenséget, szerepfeszültséget.

A KSH 2005-ös felvétele a gyermekgondozási ellátást igénybe vevők körében például megmutatja, hogy bár a nagy többség (71 százalék) a gyermekével szeretné tölteni annak első három életévét, és nem szeretne ez idő alatt munkába állni, az ilyen nők *negyede* dolgozna, ha lenne kire hagynia gyermekét (13%), vagy ha találna állást magának (10%). Már az egy éven aluli gyermeket nevelők körében is megjelenik szűk egyötödnyi dolgozni vágyó – többségük a gyermek felügyeletének megoldatlansága miatt nem áll munkába. A gyermek egyéves kora után kis mértékben csökken azon anyák aránya, akik azért nem dolgoznak, mert minden áron a gyermekükkel szeretnék tölteni az időt, és kissé emelkedik azoké, akik dolgoznának, ha lenne rá módjuk. Így míg az 1 év alatti gyermeket nevelőknek mintegy ötöd része dolgozna, ha lenne rá módja, addig ez az arány az idősebb gyermeket nevelőknél (szűk) egynegyednyire emelkedik. Ézzel együtt a gyermek 3 éves koráig többségi – bő kétharmados – marad az anyaszerepet előtérbe helyező vélemény (2. táblázat).

2. táblázat *Munkavállalás és munkavállalási szándékok a 3 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelő nők körében, a gyermek életkora szerint (százalékok)*

A legfiatalabb gyermek kora	Dolgozik		Dolgozik, összesen	Nem dolgozik, mert...		Nem dolgozik, de dolgozna, összesen	Nem dolgozik, mert...	
	Rendszeresen	Alkalmilag		... nincs kire hagyja a gyereket	... nem talált munkát		... a gyerekekre szánni az időt	Egyéb okból
0–1 éves	1	2	3	14	5	19	77	2
1–2 éves	1	2	3	13	12	25	69	3
2–3 éves	2	3	5	12	11	23	68	3
Együtt	2	2	4	13	10	23	71	3

Saját számítások a KSH Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekvállalás után, 2005 c. adatfelvétele alapján

Alátámasztják a KSH vizsgálat következtetéseit és szintén a preferenciák sokszínűségét jelzik egy interjú vizsgálatunk (még nem publikált) eredményei is. Ennek során összesen 40 anyával készültek interjúk: olyanokkal, akik 2 és 3 év közötti gyermekükkel otthon vannak, ők „hivatalosan” nem dolgoznak. A vizsgálat egyik fontos tapasztalata, hogy még a gyermekükkel otthon maradó nők csoportja sem egységes a munkába állás megfelelő időpontjának megítélésében. Bár egy „meddig maradjon otthon az anya a gyermekkel?” típusú kérdésre nagy többségük a hároméves életkort jelöli meg, az okok és a személyes tapasztalatok firtatásakor kiderül, hogy a kinyilvánított ideál háttérében sokszor nincsenek szilárdan rögzült elvek, megfontolások. A gyakorlatban sok anya meglehetősen rugalmasan áll a munkába állás időpontjának kérdéséhez. Vannak, akiket (ahogy az az idézett KSH vizsgálat is jelzi) elsősorban a gyermek(ek) elhelyezésének nehézségei, vagy a munkapiaci (vélt vagy valós) problémái tartanak vissza a kereső tevékenységtől. A megkérdezett anyáknak egy része ráadásul valójában alkalmilag, vagy rendszeresen de alacsony óraszámban bejelentés nélkül dolgozik is, amíg gyermeke alszik, vagy egy másik családtag gondjaira van bízva.

Összefoglalva az anyák preferenciáinak és ehhez kapcsolódóan a szerepkonfliktusnak a problémáját megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban uralkodó többségi vélemény, és a leginkább érintett, kisgyerekes nők kinyilvánított álláspontja szerint is az a jó, ha az anya minél tovább otthon marad gyermekével. Ebből következően minden olyan változás, amely a kisgyerekes nőket a hosszú ideje megszokott, már-már természetessé vált 3 év helyett ennél korábbi munkavállalásra kényszeríti, elkerülhetetlenül nagy számban teremt olyan helyzeteket, amikor a nő a munkába állást teherként éli meg, ami ellentmond legjobb meggyő-

zódéseinek és szándékainak. Jelenlegi ismereteink alapján úgy számolhatunk, hogy ez a típusú szerepkonfliktus gyakoribb lenne, mint amilyen gyakran az ellenkező előjelű probléma fennáll a jelenlegi helyzetben. A pillanatnyi családtámogatási rendszer a legalább 2 évig való otthonmaradást ösztönzi a gyedben részesülők esetében, míg a 3 éves otthonmaradást azok körében, akik korábban nem rendelkeztek biztosítási jogviszonnal. Utóbbi hatást nem is annyira a pénzbeli támogatások révén, mint a gyermekintézmények elérhetetlensége és a munkapiacra való belépés korlátai, valamint a társadalombiztosítási jogviszony fenntartása által éri el a rendszer. Márpedig a vizsgálatok alapján arra következtethetünk, hogy ha nem is nagy arányban, de vannak a kisgyermekes nők között olyanok, akikben viszont éppen ez a helyzet idézhet elő szerepkonfliktust. Ők azok, akik valójában szívesen dolgoznának akár 3 évesnél fiatalabb gyermekük mellett is, de ezt különböző okok miatt nem tehetik. Ezeknek az okoknak a kérdése azonban már át is vezet a következő fejezet: a család és a munka összeegyeztetésének problémájához.

2.2. Család és munka összeegyeztetése

A preferenciák és a realitás eltérése mellett a másik nagy feszültség-forrás, amely az anya jólétének csökkenéséhez – és így a gyermekjólét sérüléséhez – vezethet, az a család és a munka összeegyeztetésének nehézségei cím alatt foglalhatók össze. Ahogyan azt az 1.3. fejezetben részletesen bemutattuk, fokozott stresszhez, és így közvetve a gyermeknevelés problémáihoz vezethet, ha az anya a szokásostól eltérő munkarendben, vagy éppen (bizonyos feltételek mellett) magas óraszámokban dolgozik, de az is, ha munkaideje rugalmatlan, túlterheltnak érzi magát stb...

A család és munka összeegyeztetésének hazai körülményeit írásunkban nem kívánjuk részletesen körüljárni: ezt több összefoglaló jelentés, tanulmány és kutatási jelentés megtette már előttünk (pl. Grosch és mások 2007; Kende 2005, Blaskó 2009). Anélkül, hogy ezek következtetéseit részletesen ismertetnénk, célunk most csupán az, hogy néhány tanulság kiemelésével egy ritkán említett szempontra hívjuk fel a figyelmet: arra, hogy a gyermekes nők számára mindennapos feladat-összeegyeztetési nehézségeknek önmagukon túlmutató, a gyermekfejlődést is befolyásoló következményei lehetnek.

Az említett tanulmányok a jogi, családpolitikai és munkapiaci környezetet elemezve egyhangzóan arra a következtetésre jutnak, hogy ma Magyarországon a gyermeket nevelők számára a család és a munka összeegyeztetése nagyrészt egyedileg megoldandó, kívülről, intézményesen igen kevésbé támogatott feladat. A kisgyermekes anyák helyzetét tekintve valójában a magyar gyakorlat kétarcú: a (teljes idejű) otthonmaradást és az anyai szerep főállásként való ellátását ösztönzi a gyermekek 3 éves koráig, és szinte kizárólag a teljes állású, kötött idejű munkavégzés lehetőségét kínálja (a munkapiacra bekerülni tudók számára legalábbis), a gyermek hároméves kora után. Ebben az időszakban, vagyis a gyerektámogatások lejárta után a lehetséges feladat-összehangolást segítő intézmények – részmunkaidő, rugalmas munkavégzés, távmunka stb. – csak igen esetlegesen állnak rendelkezésre, míg a kifejezetten hosszú, 40

órát meghaladó munkavégzés korántsem ritka a nők körében (pl. Blaskó 2009). A helyzetet nehezíti a munkapiac erősen túlkínálatos jellege, amely a munkavállalók érdek-érvényesítési lehetőségeit korlátozza, és ami miatt valójában a legtöbb esetben a munkát vállalni szándékozó nők sok esetben örülhetnek, ha egyáltalán lehetőségük be/visszalépni a munkapiacra. Vizsgálatok jelzik azt is, hogy a kisgyerekes nők a munkahelyeken támogatás helyett sok esetben diszkriminációt tapasztalnak – vagy vélnek tapasztalni.

A munkapiac problémáin túl az otthoni és a munkahelyi feladatok összeegyeztetését nehezítő és feltétlenül számba veendő tényező még a nők nagyfokú házimunka-terhelése is. Ez pedig a nők túlterhelése révén megint az otthon–munkahely közötti szerepfeszültség fokozódásához járul hozzá. A 2001-es Időmérleg vizsgálat tanúsága szerint (Falussy 2004) Magyarországon a foglalkoztatott nők naponta átlagosan 233 percet töltenek házimunkával. Bár ez viszonylag alacsony értéknek tekinthető az új EU tagállamok között (Románia: 299, Észtország 241, Szlovénia 250 perc), számottevően meghaladja a régi tagállamokban mért 193–220 perces értékeket. A kisgyermeket nevelő anyák helyzete pedig különösen nehéz a házimunka szempontjából. Kimutatható egyrészt, hogy minél több és minél fiatalabb gyermeket nevelnek egy családban, annál több tennivaló akad a háztartásban (pl. Aliaga és Winqvist 2003). Ennek háttérében a növekvő létszámmal automatikusan együtt járó feladat-bővülés mellett valószínűleg a kisgyermek higiéniai ellátásához fűződő elvárások (fokozott tisztaság a lakásban, otthon főzött étel előnye, kisoruhák vasalása stb.) állnak. Ráadásul a kisgyermek – eltérően a nagyobbaktól – még természetes módon nem képesek részt vállalni sem a feladatokból. A fokozott igények és velük a házimunka „kiterjedése” nem szűnik meg az anyák munkába állásával sem. A szülői szabadságok – gyes, gyed – ideje alatt kialakuló, érthető módon féloldalas házimunka-megosztás pedig hajlamos „rögzültni” a családokban azután is, hogy a nő újra munkába állt (Blaskó 2006). Mindez pedig azt a veszélyt hordozza magában, hogy ha korábban áll szülés után munkába az anya, fokozottan kell arra számítani, hogy a munkahely és a gyermekgondozás igényei között kialakuló feszültségekhez még a házimunka ellátásából fakadó terhek is hozzáadódnak.

3. Konklúzió és társadalompolitikai lehetőségek

A tanulmány befejező részében arra vállalkozunk, hogy az egészséges gyermekfejlődés előfeltételeire vonatkozó kutatási eredményeket, valamint az ezeket befolyásoló hazai körülményeket is figyelembe véve irányelveket fogalmazunk meg a magyar gyermektámogatási rendszernek a gyermekek szempontjából optimális alakítására. Bár észrevételeink elsősorban a gyerektámogatásokra és az azokhoz kapcsolódó szülői szabadságok rendszerére vonatkoznak, ki fog derülni, hogy ezek módosítása nem képzelhető el bizonyos munkapiaci változások nélkül, illetve anélkül, hogy a gyermekintézmények rendszere komoly fejlődésnek indulna.

A jelenlegi – több-kevesebb változtatással a hetvenes évek óta fenn-

álló – szülői szabadságot rendszer az anyák több évig, jellemzően a gyermek legalább két, de inkább hároméves koráig való otthonmaradását ösztönzi. A korábban munkavisztonnyal rendelkező nőknek anyagi támogatást, biztosítási jogviszonyt és a munkahely (legalábbis elvi) megtartásának jogát nyújtja a gyermek hároméves koráig – bár a támogatás mértéke a gyermek kétéves kora után, a gyermekgondozási díj (gyed) megszűnésével jelentősen lecsökken. A munkavisztonnyal nem rendelkezők szintén a gyermek hároméves koráig részesülnek gyermekellátási segélyben (gyes) és ezzel együtt biztosítási jogviszonyban. A 2009 júliusában elfogadott törvénymódosítás ezen a helyzeten változtatna, mégpedig úgy, hogy a 2010. május 1-je után született gyermekek esetében egységesen háromról két évre csökkenti a gyes kifizetésének időtartamát – szándéka szerint a gyermek kétéves korában való munkába állásra ösztönözve az anyákat.

Érvelésünk szerint a gyermek első életévében mindkét rendszer megfelelően biztosítja az egészséges fejlődéséhez szükséges feltételeket, a második és harmadik életévre vonatkozó szabályozás szempontjából azonban a kettő közül egyik rendszer sem tekinthető optimálisnak, sőt, az új változat egyértelműen visszalépést jelent.

3.1. A gyermek egyéves kora előtt

A tanulmányunk első részében leírtak fényében megállapítható, hogy az egyéves kor alatti gyermekek igényeit mindkét hazai családtámogatási rendszer megfelelően szolgálja. Teszik ezt a Tgyás és a gyed nemzetközi összehasonlításban viszonylagos bőkezűségével (mind azok kifizetésének időtartamát, mind pedig – különösen a Tgyás esetében – annak összegét tekintve), valamint azzal, hogy a gyermek egyéves koráig való munkavállalás tilalmával ezen időszak alatt egyértelműen (és hatékonyan) otthonmaradásra ösztönzik az anyákat.¹³ Az áttekintett szakirodalom alapján az ugyanis mindenképpen egyértelmű, hogy a gyermek egyéves kora előtt egészséges fejlődését mindenféle szempontból és szinte minden esetben az anyai gondoskodás szolgálja a legmegfelelőbbben. Mint leírtuk, a hosszú ideig való, megfelelő (kizárólagos) szoptatás – és ezzel a gyermek fizikai fejlődésének igénye – önmagában csupán hathónapos otthonmaradást „ír elő”, ám az anyai otthonlét általánosabb egészségügyi következményei alapján (mint az a csecsemőhalandóságot vizsgáló kutatásokból kikövetkeztethető) inkább a (legalább) egyéves otthonmaradás javasolható. A gyermek kognitív fejlődését tekintve egyértelmű, hogy az egyéves kor előtti nem-anyai felügyeletnek nincsenek előnyei, sőt, inkább potenciális hátrányok látszanak kirajzolódni. A legerősebb érvek azonban az anya (legalább) egy évig való otthonmaradása mellett a pszichés fejlődés alakulását vizsgáló kutatásokból származnak. Ezeknek egész sora mutatott ki kifejezetten káros hatásokat azokban az esetekben, amikor az anya a gyermek egyéves kora előtt munkába állt. E negatív hatások sorába különféle viselkedési problémák tartoznak, mint

¹³ Illetve elvileg az apákat – hiszen a gyedet ők is igénybe vehetik.

például fokozott agresszió, csökkent frusztráció-tűrés, gyengébb szociális kompetenciák – amelyek jellemzően nem is kora gyermekkorban, hanem késleltetve, sokszor csak iskolás korban jelentkeznek. A hatások többnyire nem drámaiak, vagyis nem kifejezetten beteges személyiség-változásokról van szó, ám (mint Belsky egy interjújában fogalmaz¹⁴), összeadódva komoly nehézségeket okozhatnak például egy több, ilyen módon befolyásolt személyiséget is magában foglaló iskolai gyerekcsoport nevelésénél. Bár közvetlenül erre utaló kutatási eredményt nem találtunk, de megkockáztatjuk azt a következtetést, hogy a gyermekfejlődés három, itt vizsgált területén kimutatható negatív következmények elégséges indokkal szolgálnak arra, hogy még abban az esetben is az anyai otthonmaradást ösztönözzük, amikor az ő személyes preferenciái, esetleg egyéb körülményei is munkába állásra sarkallnák inkább.

Az elmondottak érvényesek a hátrányos helyzetű gyermekekre is: az intézményes ellátás az ő esetükben sem javasolható egyéves kor alatt. Ebben az életkorban még egyértelműen a szülők támogatását, képzését is célzó intervenció programok segíthetik az esélykiegyenlítést mind a kognitív, mind a pszichoszociális területeken. Erre tesz kísérletet ma Magyarországon a Biztos Kezdet Program.

A féléves szoptatás követelményéből nyilvánvalóan következik, hogy az első hat hónapra járó szabadság ráadásul valóban *anyai*, tehát az apával sem megosztható szabadság kell, hogy legyen – ahogyan ez a jelenlegi magyar rendszerben érvényesül is. Az apával való szabadság-megosztás lehetősége is csak ez után az életkor után merülhet fel. Bár erre vonatkozóan specifikus vizsgálat (tudomásunk szerint) nem született, a nem-anyai gondozásra vonatkozó általános kutatási eredmények alapján megfontolandónak tartjuk a „kötelezően anyai” szabadság időszakának egy évre való meghosszabbítását.

3.2. Egy- és hároméves kor között

A hazai körülmények mellett a gyermekfejlődés alakulása szempontjából az lenne a kívánatos, ha a gyermek 1 éves korától 3 éves koráig az anyának¹⁵ minél nagyobb választási szabadságot biztosító, az időszak során a munkába állást egyre nagyobb mértékben ösztönző rendszer alakulna ki. Ennek a követelménynek sem a jelenlegi rendszer, sem pedig a 2010-től életbe lépő rendszer nem felel meg.

Az előbbiről mára már egyértelműen bebizonyosodott, hogy az elmúlt évek során bevezetett, munkavállalást könnyítő intézkedések ellenére is a 3 évig való otthonmaradásra ösztönöz. Bár a gyermek egy- és hároméves kora között a gyás melletti munkavállalás megengedésével elvileg lehetőséget ad a szabad választásra, a gyakorlatban ezt a választási lehetőséget számos körülmény szűkíti. Ilyen körülmény a gyed időarányos összegének teljes elvesztése, amennyiben a gyermek kétéves kora előtt vállal munkát a korábban biztosított anya; a kisgyermekek napközbeni

¹⁴ <http://www.guardian.co.uk/education/2004/jul/08/schools.uk>

¹⁵ Vagy a szülők döntése alapján az apának.

ellátásának megoldatlansága, a munkapiacra való belépés korlátai, valamint a hazai munkapiac rugalmatlansága is.

A 2010 májusától életbe lépő rendszer még ennél is korlátozóbb, hiszen a gyermek kétéves kora után a gyes és az azzal együtt járó biztosítási jogviszony megvonásával lényegében megszünteti a két éven túli otthonmaradás lehetőségét.¹⁶ Ezzel egy olyan időpontban küldené vissza – egységesen – az anyákat a munkaerőpiacra, amikor azoknak egy jelentős része még meg van győződve személyes jelenlétének fontosságáról. Félő, hogy kényszerű munkavállalásuk – különösen a jelenlegi munkapiaci viszonyok között – bennük komoly feszültségeket és így közvetve a gyermek számára is jóléti veszteségeket okozhat.

Idézzük először is fel az egy- és hároméves kor közötti időszakra vonatkozó vizsgálati eredményeket! Az *egészségi hatásokat* tárgyaló szakirodalom nem sugall egyértelmű álláspontot ebben a kérdésben: úgy tűnik, hogy amennyiben a megfelelő higiénés feltételek adottak, nem okoz egészségügyi problémát az, ha nem az édesanyja látja el a kisgyermeket annak egyéves kora után. Az *értelmi fejlődés* terén nem túlságosan erős pozitív hatások figyelhetők meg az intézményben nevelt gyermekek esetében akkor, ha az ellátás magas színvonalú és nem túlságosan korán kezdődik. Hogy ez a „nem túlságosan korán” milyen életkorhoz köthető, azt nehéz egyértelműen megállapítani, és a gyermek személyiségétől függően is változhat, de valószínű, hogy az egyévestől a hároméves kor felé közeledve egyre nő a potenciális előnyök száma. Az anya korai munkavállalása leginkább a gyermek *pszicho-szociális* fejlődése szempontjából rejt magában kockázatokat. Ezen a téren még az egyéves kor utáni munkába állás is negatív következményekkel járhat – minél közelebb történik a gyermek első születésnapjához, annál inkább. Döntő jelentősége van azonban a körülményeknek: viselkedési zavarok kialakulására elsősorban akkor kell számítani, ha naponta hosszú időt tölt a gyermek az intézményben és/vagy nem megfelelő színvonalú az intézmény, illetve, ha az anya objektív és szubjektív munkakörülményei nem megfelelőek – nem utolsósorban az anya maga személyes meggyőződése ellenére, csak a körülmények kényszerítő hatására áll munkába.

Ezen a ponton szükséges egy rövid kitérőt tennünk az apák szerepének megértése irányába, bár ennek gyermekfejlődési hatásairól egyértelmű kutatási adat nem áll rendelkezésre, és az idézett művek kivétel nélkül az anya munkába állásának hatásait tárgyalják, a gyermek 1 éves kora utáni időszakban a gyermek gondozásának lehetőségét az anya és az apa között megoszthatónak gondoljuk. Ennek megfelelően innentől kezdve beszélünk „anyai” helyett „szülői” szabadságokról, amit az anya és az apa egymás között (kötelezően vagy választhatóan) megoszthatnak. Az anya munkába állásának negatív vagy éppen pozitív következményeit pedig az (elkötelezett, gyermeke gondozását önként választó) apa munkába állásának következményeivel tekintjük azonosnak.

A gyermekfejlődés három területén levonható következtetések szerint tehát, ahogy haladunk a gyermek hároméves kora felé, úgy mérséklőd-

¹⁶ Ezen a tényen a gyermek hároméves koráig járó felmondási védelem sem változtat. Bizonyos fokig a szabadság növelése irányába hat ugyanakkor a közsférában járó rész-munkaidős munkavállalás lehetősége a gyermek hároméves koráig.

nek az anya munkába állásából önmagában eredő kockázatok, és jelennek meg a potenciális előnyök. Ahogy a hátrányok kockázata csökken és az előnyök esélye megnő, úgy lenne célszerű minél nagyobb mértékben teret engedni az – egyéni preferenciákkal összehangolt – munkavégzésnek. Egy ideális rendszer eszerint a gyermek 1 és 3 éves kora között azt segítené, hogy minél többen és többet maradjanak otthon gyermekükkel azok, akik ennek hasznosságáról meg vannak győződve és akiket a kisgyermek gondozása elégedetté tesz – miközben a családi élet mellett is ellátható munkát vállaljanak azok, akik a gyermeknevelés mellett ezt örömmel teszik, vagy akiknek a számára (például anyagi okból) ez elkerülhetetlen. Így az egy-kétéves gyermekeket nevelő nők közül csak kevesebben, a munkavállalás iránt leginkább elkötelezettek, valamint az arra leginkább rászorulók vállalnának – *megfelelő feltételek mellett* – fizetett munkát, míg a két-három éves kor közötti gyermeket nevelők közül már egyre többen tennék ezt. A „megfelelő feltételek” ebben a kontextusban alapvetően három dolgot jelentenek: *kellő számú helyet jó minőségű gyermeknevelő intézményekben; az anyák szerepkonfliktusainak minimalizálását és (ezzel szoros összefüggésben) a család és a munka összeegyeztetését segítő munkapiaci körülmények biztosítását.*¹⁷

Az, hogy a *gyermekintézményi férőhelyek* számát a fentebb vázolt foratókönyv mellett növelni szükséges, és hogy törekedni kell az ország egész területén kiegyenlített hozzáférés biztosítására, nem szorul magyarázatra. A gyermekfejlődési hatásokat taglaló vizsgálatok alapján (is) egyértelmű az is, hogy minden áron törekedni kell az ellátás színvonalának egységesen magas szinten tartására. Hogy mit jelent a magas színvonal, és hogy annak eléréséhez kell-e változtatni, vagy mit kell változtatni a jelenlegi állapotokon, az dolgozatunknak nem témája.¹⁸ Annyit azonban megjegyzünk, hogy nemzetközi tapasztalatok egy része (pl. Leach és mások 2006) szerint a jó minőségű ellátás egyes lényeges követelményeinek (elsősorban a gondozó személlyel való intenzív, szeretetteljes kapcsolat igényének) sok esetben a kisebb, családi napközi jellegű gondozó helyek legalább olyan jól megfelelnek, mint a nagy intézmények. Ezek a szempontok különösen a gyermek pszichés fejlődése szempontjából fontosak, és elsősorban a korai (kb. két éves kor előtti) időszakban. Ez pedig – csakúgy, mint annak igénye, hogy a szülő minél nagyobb választási szabadsággal rendelkezzen gyermeke elhelyezésekor – egyaránt a családi napközik működésének ösztönzése irányába mutat.

A második kritérium az *anyai szerepkonfliktusok minimalizálása* volt –

¹⁷ Ebben a tanulmányban csak az általános családpolitikai irányelvekkel és azok közül is elsősorban a szülői szabadságok rendszerével foglalkozunk. Fontosnak tartjuk azonban hangsúlyozni a gyermekfejlődésre irányuló vizsgálatoknak a hátrányos szociális helyzetű gyermekekre vonatkozó tanulságait is. Ezek szerint a hátrányos helyzetű térségekben olyan intervenció programokra van szükség, amelyek a mindenki számára elérhető magas színvonalú intézményes ellátást a szegény és iskolázatlan szülők számára akár már gyermekük születésétől kezdődően nyújtott szociális és gyermeknevelési szolgáltatásokkal egészítik ki. Ebbe az irányba tett lényeges – és ma még csak remélhető, hogy hatékony – lépés az első Biztos Kezdet Gyermekházak megnyitása.

¹⁸ Erre vonatkozóan szempontokat ad és javaslatokat is megfogalmaz Surányi és Danis (2010).

vagyis hogy ne idézzünk elő túl sok esetben, illetve túlzott mértékű szerepkonfliktust azért, hogy munkába állásra kényszerítsünk olyan nőket, akik feltétlenül fontosnak tartják, hogy maguk legyenek otthon a gyermekükkel, de ne is kényszerítsünk otthon maradásra olyanokat, akik szívesen dolgoznának. Mint jeleztük, Magyarországon a kisgyermeket nevelő nők között is többségben vannak azok, akik szerint a gyermek számára fontos az, hogy az édesanyja legyen vele otthon (legalább) 3 éves koráig. Véleményünk szerint ez az attitűd nem utolsó sorban az elmúlt évtizedekben fennálló intézményi rendszerből, az annak következtében kialakuló hosszú otthonmaradási gyakorlatból, valamint az ezt alátámasztó hivatalos, és széles körben népszerűsített ideológiákból ered. A nézetet, miszerint a gyermek helye hároméves korig az anyja mellett van, a közvéleményre nagy hatást gyakorló, népszerű és nagy tudású gyermekpszichológusok egy része máig támogatja.

A munkavállalásból eredő szerepzavarok enyhítésének egyik lehetséges és célravezető útja ezért az ezen hazai főárammal szembeni kutatási eredmények elérhetővé tétele a közvélemény számára – így többek között azoké is, amelyek e tanulmány elején szerepelnek. Segítené az anyák döntését, csökkentené az általuk átélt feszültségeket – és ezzel végső soron a gyermekek egészséges fejlődését segítené –, ha a „minden gyerek megsínyli” típusú állítás árnyaltabb változatával találkozhatnának, ha megismerhetnék azokat a feltételeket, amelyek mellett az anyai távollétből eredő hátrányok mérsékelhetők, illetve megszüntethetők. Nemcsak magukhoz az anyákhoz kellene persze a megfelelő üzeneteket eljuttatni: a közvélemény megfelelő tájékoztatásával lehetne ugyanis csökkenteni az anyákra nehezedő társadalmi nyomást, a külső elvárást, hogy ők egyéb ambícióikkal szemben, vagy éppen az erős anyagi kényszer ellenében is az otthon-maradást válasszák.

Mind a szerepvihar csökkentését, mind pedig a harmadik kritérium teljesülését, a család és a munka összeegyeztetésének megkönnyítését megfelelő társadalompolitikai beavatkozásoknak, mindenek előtt a szülői szabadságolási rendszer célszerű megváltoztatásának kell alátámasztania. Ahhoz, hogy a gyermek egy- és hároméves kora között az anyák (és az apák) növekvő szabadsággal, egyéni preferenciáik alapján dönthessenek gyermekük elhelyezéséről, elkerülhetetlen a jelenlegi – illetve az „új” – gyes-gyed rendszer rugalmasságának jelentős növelése. Körülnézve a világ más országaiban kiderül, hogy a szülői szabadságok rendszerének korántsem csak olyan merev, szigorú életkori határokhoz és időbeosztáshoz kötött formái léteznek, mint amelyet az itthoni gyakorlat ismer. A szülői választás szabadságát növelik, az egyéni preferenciákhoz való alkalmazkodást erősítik, ezzel pedig végső soron a munkavállalás által előidézett szerepvihart mérséklék és a család és munka összehangolását segítik mindazok a megoldások, amelyek lehetővé teszik, hogy a szülő – bizonyos feltételek mellett – maga döntsön a juttatások időzítéséről. Ilyen megoldás lett volna például az, amely a hazai rendszer átalakítása kapcsán korábban felvetődött (majd elhalt): a gyes időtartamának választhatóvá tétele oly módon, hogy a szülő döntésére bízzák, hogy két év alatt vesz fel nagyobb összegű vagy három éven át alacsonyabb összegű támogatást. Hasonlóan lehetne alakítani a gyed igénybe vételének lehetőségét is – biztosítva ezzel, hogy a kétéves kor előtti munkavállalás esetén

a fennmaradó időre járó gyed összege ne „vessen el” a család számára. Ilyen jellegű rendszerek egyébként jelenleg is léteznek és működnek más országokban. Dániában a 32 hetes szülői szabadságot lehet 40 vagy 46 hétre kiterjeszteni – arányosan csökkentett juttatások mellett; Németországban 12 és 24 hónapos kifizetés között lehet hasonló módon választani, Norvégiában pedig a jóval rövidebb 27, illetve 37 hetes időszakok között (Moss és mások 2009).

A leírt példákban nincs arról szó, hogy a szülőt arra ösztönöznék: az alacsonyabb összegű kifizetést egészítse ki (részidős) állásból származó fizetéssel. Több országban azonban bevett gyakorlat, hogy a részidős munkavállalás és a „részidős szülői szabadság” összekapcsolását támogatják. Dániában (az előbb említett „széttérítési” lehetőségen kívül) mód nyílik arra is, hogy a gyerektámogatás folyósítása alatt a szülő visszatérjen részidős állásba, és amellet arányosan csökkentett támogatást kapjon – ám arányosan hosszabb ideig. Ehhez hasonló szabályozás van érvényben Norvégiában és Hollandiában is. Szlovéniában a 37 hetes szülői szabadság – illetve annak egy része – helyett lehet választani a csökkentett támogatás és részidős munkavállalás kombinációját (Moss és mások 2009).

Nem a szülői szabadság ideje alatt, hanem azt követően (de a jellemzően rövidebb szabadságolási időszak miatt még sok esetben a gyermek 3 éves kora előtt), és értelemszerűen támogatást erre az időszakra már nem fizetve igyekszik szabályozásokkal csökkenteni az anyák (és esetenként az apák) munkaterhelését több európai állam is. Görögországban a közszférában dolgozó szülőknek gyermekük kétéves koráig napi két órával, a gyermek kettő és négyéves kora között pedig napi egy órával köteles a munkaadó a napi munkaidejét csökkenteni – a munkavállalónak erre az időszakra is teljes fizetés jár. A piaci szférában ennél valamivel mérsékeltebbek, ám ott sem elhanyagolhatóak a kedvezmények. Ott 30 hónapon keresztül jár a napi egyórás munkaidő-csökkenés (a munkáltatót saját költségén teljes bért fizet) – amit megegyezés esetén be lehet váltani 12 hónapon keresztül napi kétórás, majd további 6 hónapon keresztül napi egyórás kedvezményre. Szlovéniában szintén a szülői szabadság lejártától a gyermek 3 éves koráig (két gyermek esetén a kisebbik 6 éves koráig) jogosult a szülő részidőben dolgozni – fizetése ugyan arányosan csökken, ám társadalombiztosítási kifizetéseit a ledolgozatlan időre is elszámolják (a minimálbérnek megfelelően).

Olaszországban a hatévesnél fiatalabb gyermeket nevelő szülőknek joga van rugalmas, vagy csökkentett munkaidejű beosztást kérni az alkalmazójuktól – a munkaadó köteles a kérelmet mérlegelni, és csak egyértelmű (üzleti) okból utasíthatja el, még hozzá írásban. Hasonló szabályozás lépett életbe nemrég Nagy-Britanniában is, ahol ráadásul a gyermek 16 éves koráig van erre a szülőnek módja. Norvégiában a 10 év alatti gyermeket nevelő szülőknek törvényben rögzített joga, hogy részidőben dolgozzanak, Svédországban pedig 25 százalékkal csökkentheti a munkaidejét a gyermek 8 éves koráig (Moss és mások 2009). Ezekben az esetekben természetesen időarányosan csökkentett bér jár az alacsonyabb óraszámú dolgozó szülőnek. A hazai rendszerben idén életbe lépő változások között ebbe az irányba tett fontos első lépés lehet a közszférában

foglalkoztatottak számára biztosított részidős munkavégzés lehetősége a gyermek 2 és 3 éves kora között.

A csökkentett munkaidős foglalkoztatás előnye – különösen a gyermek 3 éves kora előtt, de mint a bemutatott vizsgálatok egy része bizonyítja: az után is – az egészséges gyermekfejlődés szempontjából többszörös. Mérséklődik egyrészt a szülőre nehezedő feszültség, a munka és a magánélet összehangolásának terhe – ami pedig az ő jólétén keresztül kedvező irányban befolyásolhatja a gyermekét. Lehetővé válik másrészt, hogy a gyermeknek ne kelljen túlságosan hosszú időt (napi 9-10 órát) gyermekintézményben tölteni – ami, mint láttuk, még a legszínvonalasabb ellátás mellett is veszélyeztetheti harmonikus fejlődését. Fontos hangsúlyozni, hogy az alacsonyan fizetett, és sok szempontból perifériális munkapiaci helyzetet biztosító részmunkaidő nem az egyetlen lehetőség: a gyermek fejlődése szempontjából napi egy-kétórás munkaidő-kedvezmény is pozitív hatású lehet. Mindebből következik, hogy egy, a gyermekek egészséges fejlődését érdekelt szem előtt tartó társadalompolitika feltétlenül szükséges, hogy a bemutatott eszköztárral operáljon, és a munkát vállaló szülők számára a mainál jóval könnyebben elérhetővé tegye a csökkentett idejű munkavállalást. A gyermek hároméves kora előtt ezt ajánlatos lenne fokozott állami támogatással segíteni, a csökkentett idejű munkavégzésből adódó anyagi és egyéb jellegű (szolgálati idő) hátrányoknak legalább részleges (mint pl. Szlovéniában), de inkább teljes mértékű átvállalásával (mint Görögországban).

A hároméves kor előtti anyai munkavállalás ugyanis önmagában nem okoz kárt a gyerekeknek, amennyiben néhány szigorú előfeltétel biztosított. Ezek közé tartoznak az elérhető és jó minőségű gyermekintézmények, a család és munkavégzés összeegyeztetését segítő társadalmi környezet, valamint az, hogy az anya minél inkább szabadon választva, döntésének következményeit ismerve és azoktól nem tartva léphessen vissza a munka világába.

Irodalom

- Aliaga C., Winqvist K. (2003). *How women and men spend their time – Results from 13 European countries*. EUROSTAT, Statistics in focus, Population and Social Conditions, Theme 3 – 12/2003. European Communities, 2003. Retrieved January 17, 2010, from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-03-012/EN/KS-NK-03-012-EN.PDF
- Alwin D. F., Thornton A. (1984): Family origins and the schooling process: Early versus late influence of parental characteristics. *American Sociological Review*, 49, 784–802
- Barling J., Fullagar C., Marchl-Dingle J. (1988): Employment Commitment as a Moderator of the Maternal Employment Status/Child Behavior Relationship *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 9, No. 2 (Apr, 1988), pp. 113–122
- Bass L., Darvas Á., Szomor É. (2007): Gyermeknevelési ok és gyerekintézmények. Mi a jó a gyerekeknek, mit szeretnének a szülők? http://www.gyerekesely.hu/component/option,com_docman/task,doc_details/gid,215/Itemid,3
- Baum C. L. (2004): The Long-Term Effects of Early and Recent Maternal Employment on a Child's Academic Achievement. *Journal of Family Issues* 2004: 25; 29 pp. 29–60

- Belsky J. (1984): Two waves of day care research: Developmental effects and conditions of quality. Pp. 1–34 in. R. Ainslie (ed.) *The Child and the Day Care Setting*. New York: Praeger
- Belsky J. (1990): Parental and Nonparental Child Care and Children's Socioemotional Development: A Decade in Review *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 52, No. 4, Family Research in the 1980s: The Decade in Review (Nov, 1990), pp. 885–903
- Belsky J. (2006): Early child care and early child development: Major findings of the NICHD study of early child care Author: Belsky, Jay1 Source: *European Journal of Developmental Psychology*, Volume 3, Number 1, March 2006 , pp. 95–110(16)
- Belsky J., Eggebeen D. J. (1991): *Early and Extensive Maternal Employment and Young Children's Socioemotional Development: Children of the National Longitudinal Survey of Youth* *Journal of Marriage and the Family* 53,4 (November 1991): 1083–1098
- Benedek D. (2007): A szülés utáni munkába állás hatása a gyerek fejlődésére. In: Fazekas, K. and Kézdi, G. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2007*, 72–75. o.
- Blaskó Zs. (2005): *Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002*. *Demográfia*, 2005/2–3. p. 259–287
- Blaskó Zs. (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*, KSH NKI Kutatási jelentések 82. p. 110.
- Blaskó Zs. (2008): *Az anya korai munkavállalásának hatásai a gyermek pszichés fejlődésére. Szakirodalmi áttekintés*. *Demográfia*, 2008/2.–3. p. 259–281
- Blaskó Zs. (2009): *Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás*. In: *Demográfiai Portré*, KSH NKI 2009. p. 41–51
- Blau F. D., Grossberg, A. T. (1992): *Maternal Labour Supply and Children's Cognitive Development*. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 74. No. 3. pp. 474–481
- Dearing E., McCartney K., Taylor B. A. (2009): Does higher quality early child care promote low-income children's math and reading achievement in middle childhood? *Child Development*. 2009; 80(5) pp. 1329–49
- Falussy B. (2004): *Az időfelhasználás metszetei*. Új Mandátum, Budapest 2004
- Galtry J., Callister P. (2005): Assessing the Optimal Length of Parental Leave for Child and Parental Well-Being: How Can Research Inform Policy? *Journal of Family Issues* 2005; 26; 219–246
- Gordon A., Kaestner R., Korenman S. (2007): The Effects of Maternal Employment on Child Injuries and Infectious Disease. *Demography*, Vol. 44. No. 2. pp. 307–333
- Greenstein T. N. (1995): Are the „Most Advantaged” Children Truly Disadvantaged by Early Maternal Employment?: Effects on Child Cognitive Outcomes. *Journal of Family Issues*, Mar 1995; vol. 16: pp. 149–169
- Grosch M., Rabi E. (2007): *A munka–magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon*. Szerk. Koltai L. és Vucskó B. Fővárosi Esélyegyenlőségi és Módszertani Iroda. Budapest 2007 http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmányok/nok_Mo.pdf (letöltés időpontja: 2009-10-12)
- Han W-J., Waldfogel J., Brooks-Gunn J. (2001): The Effects of Early Maternal Employment on Later Cognitive and Behavioral Outcomes *Journal of Marriage and Family* 63 (2) , 336–354
- Hanushek E. A. (1992): The trade-off between child quantity and quality. *Journal of Political Economy*, 100, 84–117
- Hawkins S. S., Cole T. J., Law C. (2008); Maternal employment and early childhood overweight: findings from the UK Millennium Cohort Study. *International Journal of Obesity*, 2008, 32, 30–38;
- Hawkins S. S., Griffiths L. J., Dezateux C, Law C. (2007): Maternal employment and breast-feeding initiation: findings from the Millennium Cohort Study. *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, Volume 21, Number 3, May 2007, pp. 242–247(6)
- Hoffman L. W. (1989). „Effects of maternal employment in the two-parent family.” *American Psychologist*, 44: 283–292
- Howes C. (1990): „Can the age of entry and the quality of infant child care predict adjustment in kindergarten?” *Developmental Psychology* 26: 292–303

- Joshi P., Bogen K. (2007): Nonstandard Schedules and Young Children's Behavioral Outcomes among Working Low-Income Families. *Journal of Marriage and Family*, v69 n1 p. 139–156 Feb 2007
- Kende A. (2005): Munka és család: megoldási javaslatok és a javaslatokban rejlő problémák. <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/157/1/8/> (letöltés időpontja 2009-10-12)
- Krämer U., Heinrich J., Wjst M., Wichmann H. E. (1999): Age of entry to day nursery and allergy in later childhood. *The Lancet*, 1999 Vol. 353 No. 9151 pp. 450–454
- Leach P., Barnes J., Malmberg L.-E., Sylva K., Stein A., the FCCC team (2006): The quality of different types of child care at 10 and 18 months: a comparison between types and factors related to quality. *Early Child Development and Care* 2006, pp. 1–33
- MacDermid S. M., Williams M. L. (1997). A within-industry comparison of employed mothers' experiences in small and large workplaces. *Journal of Family Issues*, 18, 545–566.
- MacEwen K. E., Barling J. (1991): Effects of Maternal Employment Experiences on Children's Behavior via Mood, Cognitive Difficulties, and Parenting Behavior *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 53, No. 3 (Aug, 1991), pp. 635–644
- Melhuish C. M. (2004): A Literature Review of the Impact of Early Years Provision on Young Children, with Emphasis Given to Children from Disadvantaged Backgrounds. <http://web.nao.org.uk/search/search.aspx?Schema=&terms=Melhuish>
- Menaghan E. G., Parcel T. L. (1990). „Parental Employment and Family Life: Research in the 1980s.” *Journal of Marriage and the Family* 52: 1079–98.
- Mirowsky J. and Ross C. E. (1986). “Social patterns of distress.” *Annual Review of Sociology* 12: 23-45.
- Moss P. (ed) (2009): International Review of Leave Policies and Related Research. *Employment Relations Research Series*, Nr. 102
- Mott F. L. (1991): Developmental effects of infant care: The mediating role of gender and health. *Journal of Social Issues*, 47, 139–158
- Nomaguchi K. M. (2006): Maternal Employment, Nonparental Care, Mother-Child Interactions, and Child Outcomes During Preschool Years. *Journal of Marriage and Family*, Volume 68, Number 5, December 2006 , pp. 1341–1369(29)
- Parcel T. L., Menaghan E. G. (1994): Early Parental Work, Family Social Capital, and Early Childhood Outcomes *The American Journal of Sociology*, Vol. 99, No. 4 (Jan, 1994), pp. 972–1009
- Parcel T. L., Menaghan E. G. (2007): Effects of Low-Wage Employment on Family Well-Being. *The Future of Children. WELFARE TO WORK* Vol. 7 No. 1 – Spring 1997, pp. 116–121
- Perry-Jenkins M., Repetti R. L.; Crouter A. C. (2000): Work and Family in the 1990s *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 62, No. 4 (Nov, 2000), pp. 981–998
- Pongrácz T. (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások : Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Budapest, Társi – Szociális és Családügyi Minisztérium. p. 30–46
- Pongrácz T., S. Molnár E. (1994): Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűd-jei négy európai országban. Budapest, KSH NKI Kutatási jelentések, 52
- Repetti R. L., Wood J. (1997): Effects of daily stress at work on mothers' interactions with preschoolers. *Journal of Family Psychology*, 11,90–108
- Roe B., Whittington L. A., Fein S. B., Teisl M. F. (1999): Is there competition between breast-feeding and maternal employment? *Demography* May 1, 1999
- Ross C. E., Mirowsky J., Huber J. (1983): „Dividing work, sharing work, and in-between: Marriage patterns and depression.” *American Sociological Review* 48: 809–823
- Ruhm C. (2000): Parental leave and child health. *Journal of Health Economics*, 19, 931–960

MŰHELY

- Surányi É., Danis I. (2010): Családpolitika más szemmel. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet. Kézirat.
- Tanaka, S. (2005): Parental leave and child health across OECD countries. *The Economic Journal*. Vol, 115 (February): 7–27 University of Arkansas at Little Rock.
- Tóth O. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1995/1. 71–86.
- Vandell D. L., Corasaniti M. A. (1990): Child care and the family: Complex contributors to development. In K. McCartney (Ed.), *New Directions for Child Development* (No. 49, pp. 23–37). San Francisco, CA: Jossey-Bass
- Vandell D. L., Ramanan J. (1992): Effects of early and recent maternal employment on children from low-income families. *Child Development*. 63, 74–87
- Waldfoegel J., Han W-J., Brooks-Gunn J. (2002): The effects of early maternal employment on children's cognitive development. *Demography*, 39, 369–392
- Youngblade L. M. (2003): Peer and teacher ratings of third- and fourth-grade children's social behavior as a function of early maternal employment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2003 May; 44 (4): 477–88